

Використання політичних і психологічних технологій з метою впливу на суспільство

У статті характеризуються основні засоби, що використовуються з метою впливу на суспільство та управління ним в цілому і людиною зокрема.

Ключові слова: вплив, тиск, пропаганда, маніпуляція, навіювання, політичний міф, харизма.

В статтю дається характеристика основних средств используемых с целью влияния на общество и управления им в целом и человеком в частности.

Ключевые слова: влияние, давление, пропаганда, манипуляция, внушение, политический миф, харизма.

Сьогодні особливе місце в політиці займають методи інформаційно-психологічного впливу. Упродовж кінця ХІХ – ХХ ст. серед європейських і російських учених (Г. Лебон [1], Е. Фромм [2], В.М. Бехтерев [3], Е. Канетті [4], С.Г. Кара-Мурза [5], Х. Ортега-І-Гассет [6], С. Московічі [7], Е. Аронсон [8] та ін.) звернулися до вивчення механізмів програмування поведінки як окремих індивідів, так і великих соціальних груп. Соціальні науки, у т.ч. і психологія, активно вивчаючи глибинні шари індивідуального й колективного несвідомого, відкрили феномен масової поведінки, фундаментальне значення “маси” у політичному житті.

Мета статті полягає у ретроспективному аналізі політико – психологічних технологій впливу на людей з ціллю досягнення практичної користі.

Соціально-політичні виклики кінця ХХ – початку ХХІ століття значно активізують наукові пошуки представників сучасної політичної психології й соціальних наук у сфері управління соціальною і політичною поведінкою людей. Удосконалення управління поведінкою людей має як суто теоретичний, так і прикладний аспекти. Така цікавість пояснюється: по – перше, місцем, яке займають фундаментальні й прикладні дослідження вивчення технологій із управління та впливу на людину; по-друге, розробкою методик вивчення й аналізу громадської думки, особливо у сфері політичної поведінки.

Технології політичного управління, засновані на адміністративному примушуванні та насиллі, що є характерними, для авторитарного режиму, в умовах демократії замінюються іншими технологіями – впливу, маніпулювання свідомістю та управління поведінкою.

Сутність даних технологій можна визначити як вплив на процес здійснення вибору громадянами під час виборчої кампанії або на споживача у соціально-економічній та політичній сферах.

У країнах зі сталою демократією розширюється сфера використання прихованих механізмів впливу на політичну поведінку громадян.

До числа технологій прихованого впливу варто віднести технології політичного впливу, серед яких одним з головних технологічних інструментів є маніпулювання. Зокрема, можна виділити таку модель, запропоновану білоруським дослідником В.П. Шейновим.

У цій моделі під прихованим управлінням людиною (адресатом впливу) розуміється такий керівний вплив на неї з боку керуючого суб'єкта (ініціатора), за якого, з одного боку, справжня мета ініціатора приховується від адресата, а з іншого – афішується інша мета, що є привабливою для адресата. За цього можна виокремити власне поняття “маніпулювання” та його різновиди й способи.

Маніпулювання – це приховане управління адресатом проти його волі, за якого ініціатор (маніпулятор) одержує одобічну перевагу або вигоду за рахунок адресата (жертви).

Шахрайство – це маніпулювання жертвою протизаконними способами, що підпадають під дію карного законодавства.

Обман – свідоме і несумлінне повідомлення адресатові (жертві) свідомо зумисне помилкової інформації з непорядною метою. Це найпростіший спосіб маніпулювання. Якщо він застосовується з метою нанесення жертві майнового збитку, то є однією з форм шахрайства [9, с. 6].

Найчастіше термін “маніпуляція” використовується у двох значеннях: як складний прийом у ручній роботі, митецькі дії з важелями, здійснені руками, та як певна витівка, махінація (у переносному значенні). Термін “маніпуляція”, що позначає форму прихованого управління, впливу і контролю за поведінкою людей, у сфері політики найчастіше ототожнюють з терміном “макіавеллізм”.

Існує й інший еквівалент значення цього терміна – “маніпулювання”. Часто обидва терміни вживаються як синоніми, однак у новітній літературі із соціально-політичного управління, соціальної та політичної психології ці поняття розрізняються. Під

“маніпуляцією” найчастіше розуміють управління речами, об’єктами, феноменами об’єктивного світу, тоді як під “маніпулюванням” розуміється управління людьми – їх суб’єктивними станами, установками, потребами, ціннісними орієнтаціями, ідеологічними стереотипами, а також управління поведінкою людей, у тому числі й приховане.

Зазначимо також, що існує декілька визначень терміна “політичне маніпулювання”. У вмілому управлінському аспекті виявляється технологічна сутність маніпулювання. Тому надалі ми будемо розуміти під маніпулюванням “вид психологічного впливу, митецьке виконання якого призводить до прихованого порушення в іншій людині намірів, що не збігаються з його актуально існуючими бажаннями” [10, с. 185].

Окремо слід виділити сугестивні технології непрямого управління, що апелюють до глибин несвідомого. До них можна віднести технології нейролінгвістичного програмування (НЛП), недирективного гіпнозу, зомбування.

До технології політичного гіпнотизування зазвичай вдаються політики-харизмати, як-то: Й. Сталін, Б. Муссоліні, А. Гітлер.

Технології політичного психопрограмування (“зомбування”) мають свої особливості. Їхньою метою є “перетворення” людини в біологічного робота (зомбі) в результаті спеціального інформаційного, психологічного, медикаментозного, фізичного та іншого впливу на нього. У результаті постають набагато стійкіші стереотипи, а стан індивідів внаслідок такого психологічного впливу має значно триваліший термін існування.

У політичній психології вирізняють “жорстке” і “м’яке” психопрограмування. При цьому “жорсткого” зомбі можна легко визначити через неадекватність поведінки (відчуженість на обличчі, яка не відповідає емоціям, що виражаються в словах; незвичний колір білків, млявість голосу, неправильне мовлення, відсутність здатності зосередитися, уповільненість реакцій, провали у пам’яті тощо). Водночас “м’який” зомбі, власне кажучи, може нічим не відрізнятися від інших людей. Професійне “зомбіювання” за “м’якою” версією надзвичайно складне і трудомістке, вимагає тривалих зусиль, величезного пропагандистського апарату, однак “ідеологічна робота”, здійснювана партійно-державними механізмами у тоталітарних державах (СРСР, Італії, Німеччині), довела на практиці свою ефективність у цьому напрямі.

Процес психопрограмування, на думку російського дослідника Романа Роніна [11, с. 194], включає наявність трьох послідовних етапів.

1. “Промивання мозку” (очищення пам’яті від колись нею сприйнятого, деформування просторово-часових орієнтирів, формування байдужого ставлення до минулого і майбутнього).
2. “Кодування” (активний вплив на психіку, імплантація у свідомість визначених ідей і уявлень).
3. “Закріплення” (контроль над змістом свідомості та зовнішніх джерел інформації).

Стосовно соціальної групи наведена схема набуває такого вигляду:

- 1) ідеологічна обробка, використання технологій “промивання мозку”, придушення інакомислення, нівелювання особистості, усереднення індивідів, що складають групу, насадження уніфікованого способу мислення;
- 2) застосування технік нейролінгвістичного програмування з використанням технологій пропаганди й агітації, формування стандартизованих моделей мислення і стереотипів поведінки;
- 3) ідеологічний контроль, зміцнення у свідомості індивідів і у колективному несвідомому ідеологізованих міфів та стереотипів.

Технології політичного маніпулювання спираються на особливі психологічні механізми, описані російським вченим В.М. Бехтеревим. У праці “Навіювання та його роль у суспільному житті”, опублікованій 1903 року, він стверджував, що “навіювання” (сугестія) – це “вторгнення у свідомість сторонньої ідеї без прямої й особистої участі в цьому акті “Я” суб’єкта”. Чи впроваджується сугестія словами, чи іншими знаками, “скрізь вона впливає не шляхом логічного переконання, а безпосередньо на психічну сферу без відповідної переробки, завдяки чому відбувається дійсне щеплення ідеї, почуття, емоції або того, або іншого психофізичного стану” [3, с. 67].

Слід зазначити, що найбільш витончені форми маніпулювання особистістю були відпрацьовані в межах архаїчних релігій. Технології впливу, що стосуються використання механізмів сугестії, соціального контролю, управління і підпорядкування, застосовуються релігійними громадами й сьогодні. Тому, на нашу думку, доцільно виокремити технологічні напрями здійснення контролю над громадянами, що проживають на певній території, беруть участь у здійсненні політики (вибори), однак насправді реально не можуть впливати на політиків. Перший напрям – “тотальний контроль.” Сутність його полягає в тому, що коли ви зможете змусити людину поводитися так, як ви бажаєте, то ви

спроможні змусити її повірити в те, що ви хочете. Другий напрям полягає у “лінгвістичному контролі”. Той, хто контролює мову, – контролює й свідомість, а хто контролює свідомість, – контролює поведінку. Даний напрям характерний для посттоталітарних країн, зокрема України. Схожу ідею у першій половині ХХ століття запропонував англійський публіцист Дж. Орвелл у романі – антиутопії “1984” [12], схарактеризувавши її як *Newspeak* (нова мова). Це мова тоталітарного суспільства, яке зруйноване партійною ідеологією, бюрократичним лексиконом, слова в такій мові позбавлені первісної змістовності.

Поряд із сугестивними методиками дієвими є технології нейролінгвістичного програмування (НЛП). Останні виступають як найпоширеніші технології прихованого управління і досить часто застосовуються як в економічній сфері, так і у політиці. НЛП полягає у прихованій зміні мислення та дій людей за допомогою семантичного кодування, складних знакових асоціацій та являє собою технологію ефективної комунікації. Моментом народження НЛП вважається 1973 р. – рік видання першої книги, написаної його родоначальниками – Джоном Гріндером і Ричардом Бендлером, що була присвячена феноменові цілеспрямованого впливу семантичного (словесного) коду на поведінку людей. До засновників НЛП також можна віднести науковців Джудіт Делозье, Леслі Кемірона, Роберт Ділтса, Джозефа О’Коннора, Джона Сеймора. У книзі “Вступ до нейролінгвістичного програмування” вони визначають цей метод у такий спосіб: “Нейролінгвістичне програмування – громіздке словосполучення, за яким приховані три прості ідеї. Частина “нейрон” відображає фундаментальну ідею, за якою поведінка бере початок у неврологічних процесах бачення, слухання, сприйняття запаху, смаку, дотику і відчуття. Ми сприймаємо світ через п’ять своїх органів чуттів, ми витягаємо “зміст” з інформації і потім керуємося ним. Наша неврологія містить не тільки невидимі розумові процеси, але й наші видимі фізіологічні реакції на ідеї і події. Одне просто є відображенням іншого на фізичному рівні. Тіло і розум утворюють нероздільну єдність, людську істоту. “Лінгвістична” частина назви показує, що ми використовуємо мову для того, щоб упорядковувати наші думки і поведінку і щоб вступати в комунікацію з іншими людьми. “Програмування” указує на ті способи, якими ми організуємо свої ідеї і дії, щоб одержати результати [13].

НЛП доцільно розглядати, по-перше, як теорію, що створює і пояснює успішні моделі комунікації; по-друге, як практику ефективних комунікацій, тобто набір методів і технологій,

використання яких інтенсифікує комунікаційний процес, роблячи його більш ефективним і результативним.

Однак перше і найважливіше відкриття в НЛП полягає в тому, що досвід людини складається із зорових образів, звуків і відчуттів, і кожна людина має свій власний індивідуальний неповторний спосіб створення “картини” реальності: у картинках, звуках або почуттях і відчуттях. Реальний світ кожної людини фактично є лише часткою того, що відбувається, що, однак, не заважає визначити три типи сприйняття дійсності людиною: візуального, аудіального і кінестетичного, тобто такого, що сприймає й оцінює світ, насамперед, за допомогою відчуттів і почуттів.

НЛП припускає формування такого цілеспрямованого інформаційного впливу, що міг би задіяти всі три системи сприйняття. Завдяки такому впливові відбувається розшифровка споживачем семантичного коду і переклад його на мову емоцій, переживань і образів, що призводить до реалізації закладеної в нього мета-програми. Сутність даної мета програми полягає в тому, щоб актуалізувати стереотипи мислення і поведінки, увійти в резонанс із звичними стратегіями поведінки й в такий спосіб вплинути на його зміну в бажаному напрямку.

У політичній сфері застосування НЛП набуло найбільшого поширення в практиці організації і проведення виборчих кампаній. Найбільш поширеною формою застосування НЛП при взаємодії з аудиторією є така постановка питань (вербальний рівень), що містить якусь бажану інформацію, своєрідну “підказку”, готову відповідь на поставлене запитання.

Управління інформацією є однією з ключових технологій маніпулювання і у зв'язку з поширенням засобів комунікацій стає однією з найбільш розповсюджених маніпулятивних технологій у політиці. Технології маніпулювання інформацією докладно проаналізовані Є. Доценко [10, с.193] і можуть, на його думку, варіюватися від таких часткових деформацій, як підтасовка фактів, або зсув по семантичному полю поняття, до відвертої неправди. За цього можна виокремити декілька технологій маніпулювання інформацією.

– Утаювання інформації, що в найбільш повному вигляді виявляється у замовчуванні – приховуванні визначених сюжетів або тем. Як варіант часто використовується метод часткового висвітлення або вибіркової подачі матеріалу.

– Спосіб подачі інформації нерідко відіграє вирішальну роль у тому, щоб зміст повідомлення було сприйнято так, як бажає відправник. Наприклад, значний обсяг інформації в ”сирому” і/

або несистематизованому вигляді дозволяє заповнити ефір потоками непотрібної інформації, що ще більше ускладнює для індивіда й без того безнадійні пошуки змісту.

– Так само інформація, подана дрібними порціями, не дозволяє ефективно скористатися нею. В обох випадках, проте, заздалегідь знімається докір у приховуванні певних відомостей.

– Компонування тем таким чином, що наводить одержувача інформації на цілком однозначні висновки. Наприклад, в одному ряді (рубриці або розділі) подаються повідомлення про курйози та голодування або акції протесту.

– Момент подачі інформації. Один з найвідоміших прийомів – показ у найбільш (або найменш) зручний для телеглядачів час. Саме цей фактор визначає значущість і цінність посади спікера в будь-якому парламенті, оскільки залежно від того, в якому порядку ставляться на голосування питання або обговорюються пункти порядку денного, підсумковий результат голосування або обговорення буде різним через вплив результатів попереднього голосування або обговорення на наступні.

– Підпорогова подача інформації, що припускає технології від грубих методик 25-го кадру до формування складних почуттєвих або значеннєвих асоціативних зв'язків.

Однак найбільш ефективними і розповсюдженими технологіями є технології маніпулювання інформацією. Одна з таких технологій – обмеження доступу до інформації: 1. Громадяни мають неповноцінну інформацію. 2. Громадяни знають, що мають неповноцінну інформацію. 3. Дорого коштує вимога додаткової інформації або одержання доступу до неї. 4. Очікувані вигоди з додаткової інформації сприймаються як менш цінні, ніж плата за неї.

Маніпулятивна особливість пропаганди полягає в тому, що, прагнучи досягти цієї мети, вона не надає можливості неупередженого обговорення протилежних поглядів. Ціль домінує, а засоби їй підпорядковані.

Мета пропаганди полягає в нав'язуванні певної установки або цінності, що починає сприйматися людьми як щось природне, щире і справжнє і, отже, як щось таке, що виражається спонтанно і без примусу. Головна відмінність пропаганди від реклами полягає в стимулюванні не індивідуальної, а колективної дії. Основними правилами пропаганди є: 1) залучення суспільної уваги до певного об'єкта; 2) подання цього об'єкта уваги в сприятливому світлі; 3) використання для цієї мети ясних, простих, відточених образів; 4) постійне незмінне повторення сформульованих гасел, закликів

тощо; 5) уникнення суперечок, обговорень, міркувань та просте повторення того самого.

У політичній діяльності можна виокремити три основні види пропагандистського впливу. Перший полягає в простому підтасуванні фактів і наданні неправдивої інформації. Судження і думки людей, мабуть, формуються тими даними, що їм доступні. Маніпулюючи фактами, приховуючи одні і спотворюючи інші, пропагандист може максимально сприяти формуванню якоїсь визначеної установки.

Другий полягає у використанні внутрішньо- та позагрупових установок, так звана контрастна ідентифікація за ознакою “свій – чужий” або пропаганда “навішування ярликів”.

Третій спирається на вмале використання емоційних настанов, забобонів, міфів і стереотипів. У цьому випадку пропагандою є встановлення асоціативного зв'язку між ними і пропагандистською місією. Функціонування пропаганди простежується в грі на емоціях і забобонах, які люди вже мають.

У порівнянні з демократичними режимами, живучість тоталітаризму і його підтримку на рівні масової свідомості можна пояснити застосуванням ним набором популістських штампів, що експлуатували “революційний синдром”. Специфічною соціопатією стала деактуалізація цінностей, коли цінності дійсного часу не витримують конкуренції з цінностями “світлого майбутнього”. І сьогодні свідомість українського соціуму не сприймає дійсне як реально існуюче, вона живе в минулому чи майбутньому [14, с.176]

Дієвою технологією політичного маніпулювання є створення та оперування політичними міфами в суспільній свідомості.

У традиційних міфах об'єктом міфологізації є боги, культурні герої або предки; в міфах XX – XXI століть – реальні люди та події сучасного і недавнього минулого. Також політичні міфи не успадковуються з глибини століть, а створюються окремими людьми чи групами. Вони спираються на наукові теорії свого часу, які прагнуть надати політичним міфам правдивий і науковий образ. Політичні міфи, на відміну від міфів архаїчних, поширюються не на словах, або у вигляді текстів, – головним чином через засоби масової інформації [15, с.14]. Міф відіграє значну роль у практиці соціального маніпулювання. Саме використання міфу покладено в основу технологій ефективної пропаганди.

Німецький філософ Е. Кассіер у творі “Міф держави” стверджував, що міф як засіб маніпуляції масовою свідомістю в політичних цілях може створюватися цілеспрямовано: “Методи придушення і примусу завжди використовувалися в політичному

житті. Але в більшості випадків ці методи орієнтувалися на “матеріальні” результати. Сучасні політичні міфи діють зовсім по-іншому. Вони спочатку змінюють людей, щоб потім мати можливість регулювати і контролювати їх діяння. Люди стають жертвами міфів без серйозного опору” [16, с. 61-65].

У політичній міфології значну роль відіграє міфологічний простір. Під міфологічним простором у вузькому сенсі розуміють “сферу існування” міфів, а в широкому – сукупність колективних уявлень про сутності предметів, речей і явищ як вигаданих, так і реальних. Міфологічний простір завжди характеризувався багатовимірністю, нелінійністю й неоднорідністю, однак сучасна його структура значно змінилася завдяки безпрецедентній динаміці соціальних процесів і ускладненню структури сучасного суспільства.

Міфологічний простір як сфера існування міфів містить у символічно-образному вигляді сукупні уявлення про простір і час. Це дозволяє говорити про формування у людини – носія міфу – визначеної цілісної символічної картини світу, в якій він знаходить власне місце.

Міф є комунікаційним каналом взаємодії раціонального та ірраціонального. Сучасна теоретична думка наблизилася до розуміння сутності колективного несвідомого, а також фундаментальної ролі міфологічних структур у формуванні політичної свідомості різних соціальних груп, класів, націй, етносів. Міфологічна свідомість поєднує усвідомлювані й неусвідомлювані мотиви поведінки та активно використовується у сфері політики. Досвід політичної боротьби ХХ ст. показав ефективність механізмів соціального маніпулювання, що розроблялися й удосконалювалися у рамках як демократичних, так і тоталітарних режимів.

В епоху техногенної цивілізації була створена й нова техніка міфу, оскільки виявилось, що міфи можуть створюватися точно так само і відповідно до тих же правил, як і будь-яка інша сучасна зброя. Сучасна політична реальність створює соціальне замовлення на “рукотворні” міфи – іміджі й політичні стереотипи, завдяки яким особистісні, державні, корпоративні або партійні уявлення про визначений об’єкт і ставлення до нього можна досить легко впроваджувати в суспільну свідомість.

У цілому, найбільш витончені способи маніпулювання уможливають попереднє “виготовлення” думок або бажань, закріплення їх у масовій свідомості або в уявленнях окремої людини з метою пізнішого апелювання.

Однією із серйозних небезпек на шляху розвитку технологій маніпулювання є лейтмотив роботоподібності. Він полягає в тому, що люди, будучи об'єктами маніпулятивної обробки, перетворюються на маріонеток, керованих ЗМІ. На рівні функціонування корпорацій передбачається встановлення залежності підлеглих від тиску організації, перетворення службовців на слуг. На між-особистісному рівні основна увага надається формуванню за-програмованих дій у відповідь на ті або інші впливи з боку партнерів по спілкуванню.

Проблемі вивчення злоякісних форм маніпулювання і побічних ефектів від використання стереотипів масової свідомості й індивідуальних звичок присвячено низку наукових доробок [17]. Аналіз цих праць підтверджує думку про небезпеку діяльності маніпуляторів щодо уніфікації способів мислення, привчання до використання “готових до споживання” програм стереотипної поведінки, некритичному сприйняттю оцінок. Отже, таке програмування є спільним для всіх типів соціально-політичного устрою і виглядає загальним правилом і навіть законом людського співіснування. У результаті такі зусилля ведуть до деіндивідуалізації та деперсоніфікації людей, перетворенню їх на безвольних об'єктів маніпулювання.

Список використаних джерел

1. Лебон Г. Психология толп. – М.: Ин-т психол. РАН, Изд-во “КСП+”, 1998. – 416 с.
2. Фромм Э. Бегство от свободы // Догмат о Христе. – М.: Олимп; ООО “Издательство АСТ-ЛТД”, 1998. – 416 с.
3. Бехтерев В.М. Внушение и толпа // Психология толпы: социальные и политические механизмы воздействия на массы. – М.; СПб.: ЭКСМО; Terra Fantastica, 2003. – 800 с.
4. Канетти Э. Масса и власть / Пер. с нем. Л. Ионина. – М.: “Ad Marginem”, 1997. – 527 с.
5. Кара-Мурза С. Г. Манипуляция сознанием. – М.: Алгоритм, 2000. – 736 с.
6. Ортега-И-Гассет Х. Восстание масс // Избр. тр.: Пер. с исп. / Сост., предисл. и общ. ред. А.М. Руткевича. – 2-е изд. – М.: Весь Мир, 2000. – 704 с.
7. Московичи С. Век толп: Исторический трактат по психологии масс / РАН. Ин-т психологии; Франция: Дом наук о человеке. – М.: Центр психологии и психотерапии, 1996. – 478 с.

8. Аронсон Э. Общественное животное. – М.: Аспект-Пресс, 1998. – 517 с.
9. Шейнов В.П. Психология обмана и мошенничества. – М.; Мн.: ООО “Издательство АСТ”; Харвест, 2001. – 512 с.
10. Доценко Е. Манипуляция: феномен, механизм, защита // Контроль сознания и методы подавления личности: Хрестоматия / Сост. К.В. Сельченко. – Мн.; М.: Харвест; ООО “Издательство АСТ”, 2001. – 624 с.
11. Ронин Р. Своя разведка: способы вербовки агентуры, методы проникновения в психику, форсированное воздействие на личность, технические средства скрытого наблюдения и съема информации: Практик. пособие. – Мн.: Харвест, 1998. – 368 с.
12. Оруэлл Дж. “1984” и эссе разных лет: Пер. с англ. / Сост. В.С. Муравьев; Предисл. А.М. Зверева; Комментар. В.А. Чагликовой. – М.: Прогресс, 1989. – 384 с.
13. Алдер Г. НЛП в действии. – СПб.: Питер, 2001. – 192 с.
14. Вонсович С. Г. Дискурс тоталітаризму (політологічний аспект): Монографія / Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка. – К. : ПП Мошак М. І., 2008. – 200 с.
15. Юнг К.Г. Душа и миф: шесть архетипов / Пер. с англ. – К.: Государственная библиотека Украины для юношества, 1996. – 384 с.
16. Кассирер Э. Политические мифы // Вестн. МГУ. Сер. 7. – М., 1990. – №2. – С. 58-69.
17. Панкратов В.Н. Манипуляции в общении и их нейтрализация: Практическое руководство. – М.: Изд-во Института психотерапии, 2001.– 208 с.

This article gives a description of the main tools used to influence and control by society in general and man in particular.

Key words: impact, pressure, propaganda, manipulation, suggestion, political myth and charisma.

Отримано: 18.01.2010